

ŠVIETIMO POLITIKA MODERNIOS LIBERALIOS ŠVIETIMO KONCEPCIJOS POŽIŪRIU

Prof.dr. Vincentas Lamanaukas

Akivaizdu, kad XXI amžiaus pradžios švietimas susiduria su daugybe iššūkių ir transformacijų (ar transformavimų, neretai nepagrįstų). Visuose lygmenyse – tiek nacionaliniame, tiek tarptautiniame. Ir tai sąlygoja pirmiausia politiniai, ekonominiai, kultūriniai pokyčiai valstybių gyvenime. Globalių ir lokalių tendencijų sandūroje formuojasi naujos, kompleksinės problemos. Lietuvos Respublikos Seimas 2003 m. liepos 4 d. nutarimu Nr. IX-1700 patvirtino valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatas, kuriose teigiama, kad „švietimas turi būti plėtojamas atsižvelgiant į Lietuvos visuomenei tenkančius naujus iššūkius ir atsiveriančias naujas galimybes: demokratijos ir rinkos ūkio plėtrą, globalizaciją, informacijos gausą, sparčią kaitą, visuomenės išsiskaidymą. Švietimas turi padėti asmeniui ir visuomenei atsakyti į šiuos iššūkius ir pasinaudoti naujomis galimybėmis“ (Valstybinės švietimo strategijos nuostatos, 2008, <http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=65709>). Tačiau kaip padėti? Tai klausimas į kurį atsakyti yra labai sudėtinga. Gyvename perdėm vartotojiškame pasaulyje, kuriame vyrauja vartotojiška, pragmatiška moralė. Apskritai, šiuolaikinė Vakarų civilizacija yra kapitalistinė ir globali, iš esmės pagrįsta vartotojiškumu. Dar daugiau, formuojama nuostata, kad tik tokia sistema yra universali ir teisinga. Perdėm ekonomizuota gyvensena persmelkė ir Lietuvos švietimą. Ir ne tik Lietuvos, bet daugelio valstybių švietimą sąlygoja ekonominė logika. Švietimas – tik paslauga. Ypač tai ryšku aukštojo mokslo sektoriuje. Beveik nebepalikta normalaus universtitetinio gyvenimo – tik paslaugos, klientai, pinigai ir t.t. Atrodo, kad universitetinė idėja giliai paslėpta ir tūno laukdama geresnių laikų. Studentai tik klientai, atnešantys universitetams pinigus. Iš to rutuliojasi dar pragmatiškesnė pasekmė – universitetuose laukiami beveik visi, turintys pinigų, t.y. galintys mokėti už studijas. Jos ar jo gebėjimas studijuoti mažų mažiausiai nueina į antrą planą. Taip, universitetai yra labai įvairūs – nuo tik menkos kokybės paslaugas teikiančių, iki neabejotinai aukštos kokybės studijų. Tačiau manau, kad egzistuoja minimalios ribos, kurias peržengus universitetas tampa kuo tik nori, bet ne universitetu (lieka tik pavadinimas ir iškaba). Akivaizdu, kad vis daugiau universiteto diplomų įgyjama ne tik Europoje ar Šiaurės Amerikoje, bet ir turtingose Arabijos šalyse, Kinijoje, Japonijoje. Tai neatsiejama nuo karjeros galimybių ir liudija mūsų įsivaizduojamą sėkmę. Tai tik išorinė pusė – mobilumas, kaita, įvairovė ir t.t. Tačiau tokioje masinės edukacijos ir masinio gaminimo/vartojimo paradigmoje glūdi paslėptas išankstinis vertinimas. Tie, kurie nepasiekia nustatytos kartelės, vertė rinkoje yra gerokai mažesnė, jei apskritai jie turi kokią nors vertę. Prosumer – consumer sistemoje susiformuoja laimėtojai (*winners*) ir nevykėliai (*losers*). Klausimas tik kurių daugiau ir ar tariamus laimėtojus galima tokiais laikyti. Oponentas gali teigti, kad taip nėra visose valstybėse. Ir tai tiesa. Tačiau net ir labiausiai socialus kapitalizmas (skandinavishkasis) neišvengia vartotojiškumo ideologijos.

Jaunoji karta, matydama visuomenės plėtros (o gal regreso?) tendencijas, stebėdama kasdienę gyvenseną atitinkamai formuojasi savo pasaulėžiūrą. Ne paslaptis, kad bendrojo lavinimo mokykla nebegali aklaai perteikti tų vertybių, kurias ji turėtų perteikti vykdydama savo misiją. Dažniausiai tie principai ir vertybės, kurias perteikia ar bando perteikti mokykla, lietuviškoje (ir ne tik) tikrovėje praktiškai neveikia. Už mokyklos sienų visai kitoks pasaulis. Tokio dvilypumo akivaizdoje jaunimui itin sunku pasirinkti, jau nekalbant apie tai, kad jie nebenori tikėti ir mokykla. Juk jie aiškiai mato, kad tai kas deklaruojama mokykloje, ženkliai skiriasi nuo realaus gyvenimo. Aksiomatinė tiesa teigia, kad švietimas geriausiai savo paskirtį

atlieka, kai jo raida lenkia bendrąją visuomenės raidą. Tačiau, kad taip atsitiktų, būtina skirti realų, o ne deklaratyvų valstybės dėmesį švietimo sistemai. Nepakanka tik pasisakyti už modernų švietimą, už žinių visuomenę, informacinių technologijų plėtrą ar kitus panašius madingus dalykus. Bet kuriai valstybei nepakanka švietimą iškelti kaip nacionalinį prioritetą. Reikalinga juo atitinkamai rūpintis. Tačiau Lietuvos jaunimas mato visai kitokią „rūpestį“. Mokytojai ir aukštųjų mokyklų dėstytojai priversti streikuoti, tokia forma bandydami įrodyti, kad jie šio to šioje valstybėje verti.

Pastaraisiais metais Lietuvoje bei kitose Centrinės ir Rytų Europos šalyse vis daugiau problemų patiria aukštojo mokslo sistema. Kalbama ne tik apie prastėjančią studijų kokybę, bet ir korupcijos reiškinius, nepakankamą finansavimą, realybės ir universitetinės misijos neadekvatumą ir t.t. Nors visiems gerai žinoma tiesa, kad norėdamos išgyventi ir konkuruoti žinių visuomenėje, valstybės, ypač mažos, privalo išmokti kurti, kaupti ir valdyti savo intelektualinį turtą. Žinios – vienintelis išteklius, kuris kaupiasi jį naudojant. Tai itin svarbu mažoms šalims, praktiškai neturinčioms gausių gamtinių resursų. Dar 1999-aisiais keturiolika Lietuvos aukštųjų mokyklų rektorių pareiškė, kad gruodžio 20 d. Lietuvos aukštosiose mokyklose vyks vienos dienos įspėjamoji akcija „Aukštosios mokyklos prieš jų griūtį“ ir kad akcijos dieną bus nutrauktas akademinis darbas. Atrodė, kad yra ko sunerimti. Jei jau aukštosios mokyklos priverstos streikuoti, vadinasi akivaizdžiai kažkas yra negerai. Praėjus maždaug dešimtmečiui situacija iš esmės lieka nepakitusi. Lietuvos aukštojo mokslo sektorius vėl ant streikų bangos. Prieš keletą savaičių buvo pateikti iš esmės tie patys reikalavimai vyriausybei, t.y. kad nuo 2009 m. 20 proc. būtų padidintas mokslo ir studijas aptarnaujančio, taip pat techninio-ūkinio personalo darbo užmokestis. Siekiama, kad būtų skiriamos visos būtinos lėšos studijoms valstybės finansuojamose vietose. Pagal esamą situaciją šiuo metu Vyriausybė skiria tik 48 proc. pagal metodikas studentams reikalingos sumos. Ryškėja ir kitas pavojus – dėl menkų atlyginimų universitetuose gali nelikti darbuotojų. L. Straussas, vienas žinomiausių XX a. antros pusės JAV politikos filosofų, teigė, kad Vakarų universitetai šiandien yra virtę gamyklomis (klientai, paslaugos, prekės ir t.t.). Masiškai gaminamos prekės, kurios vėliau reklamuojamos, siekiant didesnio pelno ir dėmesio. Universitetuose nebėra ugdomi kultūringi ir visapusiškai išsilavinę žmonės, t. y. žmonės, kurie skiria gėrį nuo blogio, kilnų poelgį nuo žemo, geba daryti pozityvią įtaką visai visuomenei ar mažiausiai tai bendruomenei, kurioje gyvena ir veikia. Vakarų universitetuose pastaraisiais dešimtmečiais vis labiau išivyrėja įsitikinimas, kad mokslas turi atsiriboti nuo vertybių ir jomis paremtų vertinimų. Tokios tendencijos pastebimos ir Lietuvoje. Universitetai, šimtmečiais buvę žinių šventovėmis, tampa visagalės rinkos įrankiais. Kaip pastebi A. Samalavičius (*Universiteto idėja ir akademinė industrija, Vilnius, 2003*), vienos krypties orientacija yra pavojinga, kada universitetas tampa amato ir griežtai specializuotos profesinės veiklos mokykla. Taigi sekant tokia logika universitetai tampa rinka, o universitetinis išsilavinimas paprasčiausia preke. Tokioje aukštojo mokslo rinkoje pirkėjas visada teisus. Kaip žinia, pirkėjai įvairūs, kaip ir jų poreikiai bei galimybės juos tenkinti. Iš to seka dar daugiau – universitetų studijų programos bus formuojamos tik pagal firmų, kaip potencialių studentų darbdavių, interesus. Turint galvoje, kad postsovietinis jaunimas nėra itin išrankus, tikėtina, kad pirks ne išsilavinimą, o diplomą. Juk iš esmės tas vienaip ar kitaip vyksta. Problema čia slypi gilesnė. Aklas studentų ir verslininkų poreikių tenkinimas veda prie to, kad universitetas tampa ne visuomenę formuojančia jėga, o tik paprastu tarpininku rinkoje, atliekančiu menką, iš anksto apibrėžtą vaidmenį. Tokioje politinėje-ekonominėje konjunktūroje fundamentalios žinios tampa nepaklausia preke. Svarbu tik tai, kas gražu, kas paprasta ir lengvai pasiekama. Žvelgiant tik siaurai, galima pamanyti, kad tai yra natūralu. Universitetai lanksčiai reaguoja į rinkos poreikius. Tačiau tai iliuzinis požiūris. Rinkos poreikiai kinta greitai. Tačiau net ir tenkinant rinkos poreikius, suvokiama, kad norint efektyviai sukonstruoti studijų programas būtinos rimtos teorinės žinios, pvz., kad ir prognostinės. Besivaikydami rinkos užgaidų universitetai pasmerkia save pražūčiai.

Įdomus faktas tas, kad pagal studentų skaičių tūkstančiui gyventojų Lietuva patenka tarp daugiausia studentų turinčių Europos Sąjungos valstybių, tačiau pagal vidutines lėšas, tenkančias vienam aukštosios mokyklos studentui, šalis yra ženkliai atsilikusi. Taigi, sistema menkais ištekliais „gamina“ daug diplomuotų specialistų. Akivaizdu tik, kad diplomų skaičius jokių būdu neparodo išsilavinimo lygmens. Gabesni ir aukštą motyvaciją turintieji bei galintieji renkasi Vakarų valstybių universitetus. Vyksta vadinamasis protų nutekėjimas, kurį bandoma stabdyti organizuojant įvairias vienkartinės akcijas (pvz., protų susigrąžinimo programa). Taigi, ar galima tokią situaciją suvokti, kaip demokratinio švietimo pasekmę? Vadovaujantis logika, kad demokratinis švietimas yra masių švietimas, besiorientuojantis į vidutinybes, tuomet situacija neturėtų kelti rūpesčių. Šioks toks išsilavinimas daugumai. Taigi, ar „liberalus švietimas“ versus „demokratinis švietimas“ būtų tikrasis problemos sprendimo raktas? Nes yra akivaizdu, kad „liberalus švietimas“ nėra „demokratinis švietimas“. Elementari gyvenimo logika – vieną turi, kitko netenki. Ar pasiryžusios šalys, susiduriančios su aukštojo mokslo problemomis, pasukti kitu keliu? Ar pasiryžę universitetai formuoti šalies politiką ar bent minimaliai dalyvauti tokiaame formavime? O gal priešingai, jie tols nuo politikos užsidarydami „savyje“? O galbūt vėl taps tik aklais iš anksto apibrėžtos ideologijos vykdytojais? Ne viena Centrinės ir Rytų Europos šalis tokią būseną yra ne kartą patyrę. Įdomus Kinijos pavyzdys. 2004 metais Kinijos vyriausybė organizavo konferenciją į kurią pakvietė 30 prestižiškiausių pasaulio universitetų vadovų, tarp jų Harvardo ir Oksfordo. Visų diskusijų išdava – Kinija kaip pagrindinį ir reikšmingiausią šaliai renkasi fundamentalų išsilavinimą.

Netrukus po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo buvo parengta šalies švietimo koncepcija. Paradoksalu, tačiau minėtoje koncepcijoje nerasime tokių švietimo politikos sąvokų, kaip liberalizmas ar konservatyvizmas. Svarbiausias siekis buvo parengti tokią koncepciją, kuri atsižvelgtų į tautos tradicijas ir į šiuolaikinės visuomenės poreikius bei interesus. Koncepcijos šerdis – bandymas sujungti konservatyvias ir liberalias švietimo tendencijas. Juk tokie žingsniai kaip gimnazijų atkūrimas, religijos mokymo ir konfesinių mokyklų atgaivinimas, atsigręžimas į tautos kultūrą ir istoriją ir t.t. yra aiškūs konservatyviosios tradicijos elementai. Kita vertus tokie elementai, kaip privatus švietimo sektorius, teisė pasirinkti švietimo įstaigas, konkurencijos tarp švietimo įstaigų ir rinkos santykių stiprinimas ir t.t. – yra akivaizdūs liberaliosios politikos elementai. Per beveik 18 naujai atkurtos nepriklausomos Lietuvos metų valdžia akivaizdžiai kito švytuoklės principu – nuo beveik kraštutinės kairės, iki kraštutinės dešinės, bent jau formaliąja prasme. Tai galima traktuoti kaip objektyvų pokomunistinių šalių raidos etapą. Keista tai, kad tiek kairiosios, tiek dešinėsios politinės jėgos iš esmės nesugebėjo pakoreguoti parengtos ir realizuojamos švietimo koncepcijos. Daugelis praktinių sprendimų švietimo srityje buvo padiktuoti ne akivaizdžių politinių-vertybinių nuostatų, o labiau siaurų grupinių-pragmatinių interesų. Tai visam Centrinės ir Rytų Europos regionui būdinga elgsena, kuri Vakaruose neretai itin siaurai suprantama ir neretai traktuojama taikant vakarietiškos sampratos ir mentaliteto standartus. Manychiau, kad perdėm liberalus (o tai reiškia, kosmopolitiškas) požiūris į švietimą ir liberali praktinė švietimo politika tampa pražūtinga plėtojant mažoms šalims būdingas nacionalines tradicijas bei vertybes. Kita vertus, kaip pavyzdį galima paminėti Didžiosios Britanijos švietimo sistemą, kuri yra itin liberali. Tai britų švietimo tradicija. Tačiau tai neapsaugo nei nuo korupcijos reiškinių, nei nuo fiktyvių studijų organizavimo ar diplomų išdavimo ir apskritai nuo daugybės problemų su kuriomis susiduria švietimo sistema. Kaip žinia Europos Sąjungoje švietimo politika decentralizuota. Yra valstybių, kuriose veikia griežti įstatymai, bet yra ir tokių, kuriose labai liberalios tradicijos. Ir vieną ir kitą poziciją, sekant Aristotelio logika, galima laikyti kraštutinumais. Akivaizdu, kad švietimas nūdienos pasaulyje tapo didžiule rinka. O kaip žinia rinkoje veikia nebūtinai vertybėmis ir elementariu padorumu grįsti santykiai. Nelegalūs aukštojo mokslo diplomų gamintojai, mokslinių laipsnių dokumentų padirbinėtojai, nelegalios studijos ir nelegalios „aukštosios mokyklos“ šiandien tapo ne vienos valstybės problema. Juk visagalėje rinkoje egzistuoja įvairi

paklausa – ne tik žinioms ir realiai kvalifikacijai, bet ir „popieriniam“ pseudoišsilavinimui. Tokiu būdu akivaizdžiai devalvuojama tikro švietimo ir išsilavinimo samprata.

Akivaizdu, kad liberalusis komercializuotas švietimas nėra tas kelias, kuriuo turėtų eiti Lietuva. Kosmopolitizmo, neorganizuotumo ir betautiškumo kelias netinka Lietuvai. Tai būtų tolygu jos sunykimui. Čia jokių būdu nenoriu pasakyti, kad liberalus švietimas yra koks nors absoliutus blogis ar absoliutus gėris. Labai daug kas priklauso nuo konteksto, įvairių aplinkybių. Akivaizdu tai, kad geras (elitinis) išsilavinimas dar nedaro žmogaus nei garbingu, nei sąžiningu ir t.t. Elitinį išsilavinimą gali įgyti ir nesąžiningi, korumpuoti žmonės. Tokiu būdu įgytas išsilavinimas gali būti panaudojamas dar didesnio masto visuomenės mulkinimui. Čia neabejotinai ryškėja tautinio-vertybinio pamato svarba visoje žmogaus išsilavinimo struktūroje. O tokio pamato, deja, vadovaujantis tik liberaliojo švietimo koncepcija, suformuoti neįmanoma. Tik tas Lietuvos pilietis, kuris turi emocinį, dvasinį kultūros kanalą su savo tautos, o kartu ir visos žmonijos istorine patirtimi, globalizacijos procese atveria naujus nuosavybės galios šaltinius laisvei, kūrybiškai plėtojant informacinius ir finansinius (ekonominius) ryšius su visais žmonėmis (Srėbalius, *Gedimino universitetas: VGTU žurnalas*, Nr. 4(28), 2002). Pagaliau šiandien labai madinga tapo manipuliuoti pilietiškumo sąvoka. Tačiau, pilietis, pilietiškumas, pilietinė visuomenė, pilietinė valstybė, pilietiniu auklėjimu grindžiama mokykla, kur nė menkiausio spindulėlio lietuvių tautos - ar gali nuvesti kur nors kitur, negu tik į homo sovieticus laikus? (Nainys, 2008, <http://www.alietuvis.us/al/index.php?news=401>). Būna tikėtis, kad ne tik Lietuva, bet ir kitos Centrinės ir Rytų Europos šalys ras tinkamiausią švietimo, o per jį ir valstybių, plėtros kelią. Verta paklausti, ar Aristoteliškoji *eudaimonia* kaip nors įsiterpia į nūdienos švietimo politiką? Drįstu teigti, kad ne. Ar sugrįšime prie Aristotelio "Etikoje" suformuluotos aukso vidurio taisyklės, kurios esmė - išvengti pertekliaus ir stokos kraštutinumų? Klausimas telieka atviras. Visų mūsų apmąstymui.